

Una llengua de traca i mocador: diccionari de pirotècnia per a profans

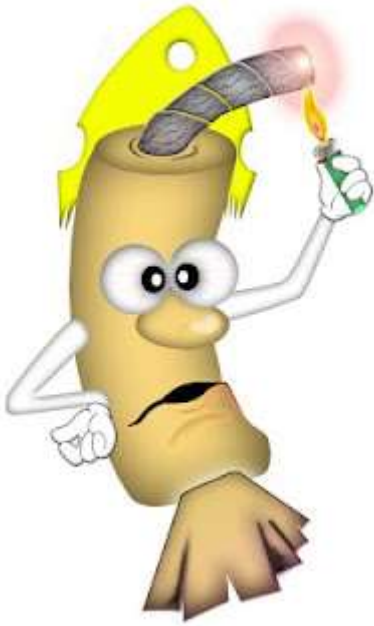

Cada llengua presenta una riquesa especial en aquells elements de la vida de la societat que són particulars i importants. Els inuits o èsquims (impròpiament anomenats 'esquimals'), tenen una enorme riquesa de paraules per a referir-se a allò que per a nosaltres és, simplement, 'neu'. La llengua catalana és molt rica en vocabulari pirotècnic, especialment a les comarques valencianes. El reduccionista 'petard' no reflecteix de cap manera ni la bellesa ni la precisió amb què la nostra llengua identifica uns estris que en moltes festes serveixen per a portar l'alegria als nostres carrers. Per això avui us oferim un repàs dels principals artificis pirotècnics.

Bombeta (també anomenada **cebeta**). És l'article pirotècnic dels infants. Conté una quantitat reduïda de pólvora embolicada en paper que esclata quan es llança amb força a terra.

Canterella. És un tro molt fort que es dispara al final de la traca. Estrictament, una canterella és un cànter menut i no se sap com és que ha acabat donant nom a aquest tro.

Carcassa (també anomenada **carcassa de tro**). És qualsevol artifici pirotècnic que, llançat des d'un canó, esclata en l'aire i produeix efectes visuals i sonors. La carcassa és, genèricament, la part interna d'una cosa, que sosté la resta. Segons Coromines, el mot va arribar al català provinent del francès. El cas és que a final del segle XVII ja hi ha algun document que esmenta un projectil incendiari anomenat així.

Coet. Consisteix en un canut ple de pólvora que, quan s'encén, llança tot de partícules en ignició que generalment al final esclaten. Com que és un nom molt genèric, en trobem diverses variants, com ara el **coet de vareta**. Però n'hi ha dos amb entitat pròpia: el **coet tronador** (o, simplement, **tronador**), que és un coet molt sorollós; i el **coet borratxo**, amb una metxa en un extrem i un tronador en l'altre, que una vegada encès es mou a l'atzar propulsat de manera intermitent. El mot *coet* és derivat de *coa* ('cua'), i ja el trobem documentat a mitjan segle XV, però probablement era emprat de molt abans. És una paraula exportada: del català, *coet* va passar a l'aragonès i de l'aragonès al castellà, segons Coromines.

Cordada. És una rastre (o rastellera) de coets subjectats a una corda penjada de banda a banda de carrer; aquests coets es fan esclatar l'un darrere l'altre. Per extensió, també s'anomena *cordada* la disparada o llançament de coets, generalment en un carrer o una plaça.

Corretraca (o traca correguda). Heus ací un neologisme, un mot inventat recentment que encara no registra cap diccionari. És una gran traca que recorre uns quants carrers d'una població. És un mot compost amb el verb *corre* (imperatiu), seguit de l'element que acuita la gent. És format per analogia amb *correbou*, *correfoc* i *correcames* (que és justament un coet que corre arran de terra).

Despertada. No hi ha cap dubte de l'origen i el significat d'aquest mot. És una cercavila amb banda de música i llançament de coets que recorre els carrers a primera hora del matí els dies de festa. El sufix *-ada* (reduït a *-à* en els parlars dels País Valencià) el retrobem en *mascletada*, *passejada*, *cordada*...

Eixida (també anomenada **coet de canya** i **volador**). És un dels artificis importants: un canó resistent ple de pólvora i unit a l'extrem d'una canya que, quan s'encén, puja a gran altura, esclata i produeix un tro o una llum de color. Joan Coromines parla d'aquesta accepció en el diccionari etimològic. Parteix del significat de 'fet de posar-se en marxa' i afegeix: 'd'on pot passar al coet de senyal que permet aquesta partida: en les curses populars que fan la gent de l'Albufera "tiren una eixida i totes les barques arranquen"'. Aquest, doncs, podria ésser l'origen del nom del coet. Una eixida grossa és un **coetó**, element pirotècnic molt conegut al País Valencià. Com a mostra, heus ací el començament de l'himne a la cordada de Paterna: 'Foc, foc i foc!./ en l'últim diumenge d'agost,/ entre coets, femelletes i coetons,/ els hòmens de Paterna/ fan la millor *cordà* del món.'

Esclafit. És un soroll sec, agut i sobtat, produït per un tret, un esclat, un coet. Ha servit de base per a construccions com ara **pegar un esclafit** ('rebentar, esclatar') i **d'esclafit i fona** ('que no és de fiar'). Coromines diu que *esclafar* i *esclafir* són variants d'una mateixa base onomatopèica (*sklaf*) amb el sentit de 'aplanar d'un cop violent' o 'produir un esclat que detoni brusquement i amb força'.

Femelleta (o femella). És un coet borratxo utilitzat en les cordades, amb coetons en l'interior que s'encenen quan esclata el primer.

Masclet (també anomenat **mascle** o **morteret**). És un canó curt de ferro que es carrega de pólvora i que es fa servir per a disparar trons molt sorollosos en les festes populars. L'origen del mot és indubtablement l'analogia de l'objecte amb el membre viril. Diu el diccionari d'Alcover i Moll que al segle XV ja hi ha documentat el mot *mascle* per a referir-se a un 'canó de bombarda o d'altra peça d'artilleria'. Els masclets es poden fer servir solts. Però també s'anomena *masclet* l'embolcall de paper ple de pólvora que es fa servir en les mascletades

Mascletada (o **disparada**). És un llançament successiu i molt sorollós de masclets (o uns altres elements pirotècnics), organitzat rítmicament en ascens. És una evolució de la traca, amb la diferència que, en compte de trons, és compost de masclets, molt més potents, que retronen a terra. La mascletada prové del món de les Falles de València, on inicialment es disparava el dia de Sant Josep, com a culminació de les festes. Actualment, se'n disparen dinou: de l'1 al 19 de març.

Mortor. És el tub on es col·loca la carcassa per llançar-la. El mortor original era el de cuina; més endavant –per l'analogia amb la forma còncava– es va aplicar a la peça d'artilleria. Un *mortoret*, com hem dit més amunt, és un mot sinònim de *masclet*.

Piula. És un petard de poca potència, tot i que Coromines diu que és 'petit, però molt estrident'. En parla el baró de Maldà (1746-1819): 'No se permeté dispars alguns, tant de trons, com de piules, escopetades i molt menos mascles.' Coromines conjectura que el mot *piula* no nasqué 'purament de la idea del xisclar estrident dels ocells, sinó per una espècie de síntesi amb l'antic *viular*, "tocar la viola". Explica també que va passar d'Alacant a Múrcia i a Andalusia, on encara perviu. Aquesta paraula fins i tot va donar nom a [una revista](#) que va néixer i morir el 1916.

Traca. És una sèrie de trons o petards col·locats de cap a cap d'una metxa, que esclaten successivament. La traca és formada per coets units per una metxa i poden anar penjats en l'aire o bé estesos a terra. S'encén per un dels dos caps i en resulta una seqüència estrepitosa i rítmica d'esclafits. Un tipus especial o evolucionat de traca és la *mascletada*. El diccionari Alcover-Moll explica que el primer significat de *traca* és 'feix o bala de cuiros' i el troba registrat l'any 1249. Joan Coromines també creu que el significat pirotècnic es deriva d'aquest. Segons ell, *traca* té un origen onomatopèic i 'expressa el so i el fet d'espetegar o cruixir, d'objectes que xoquen o peten, l'un damunt o darrere de l'altre'. I aquests objectes –diu– són 'les peces de cuiro que l'escorxador va tirant una darrere l'altra [...] per transportar-les o dur-les al mercat: *trak, trak, trak*'. Del mot *traca*, en procedeix l'expressió que hem emprat en el títol: **de traca i mocador**, que vol dir 'de categoria'. Com que no sabem si era una expressió genuïna, n'hem parlat amb el lingüista Eugeni S. Reig, que ens ha dit: 'L'he sentida alguna volta. Sé que en castellà es diu *de traca y pañuelo*, però em fa l'efecte que l'ha copiada del català. Però, amb aquest significat, he sentit sobretot l'expressió **de rumb i traca** i encara més *de repica'm el colze*.'

Tro. És qualsevol receptacle de paper ple de pólvora que esclata quan es crema la metxa que porta. En les festes de Moros i Cristians, la persona que fa de cap i presideix una filada es diu **primer tro**. També hi ha el **tro d'avís**, el **tro final**... El mot *tro* ha deixat moltes expressions en català. Per exemple, **fer tro** ('atraure fortament l'atenció'), **enviar a fer trons** ('engegar a dida'), **gent de tro** ('gent violenta')...

Tro de bac. És el petard per excel·lència de les festes falleres. És un tro lligat ben estret amb dues o més voltes de fil, que rebenta quan el reballen i fa un gran esclafit. Es fa servir sobretot en les *despertades*. El mot *bac* no té un origen segur, però sembla que és onomatopèic. Té diversos significats, un dels quals és 'cop violent'.

Per a elaborar aquest glossari, hem acudit sobretot al *Diccionari normatiu valencià* (de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua), al *Diccionari català-valencià-balear* (de Joan Alcover i Francesc de B. Moll) i al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (de Joan Coromines).

Si teniu suggeriments, podeu deixar un comentari més avall. Però és molt probable que la tramesa falli. Aleshores, us suggereixo que me l'envieu a jbada16@xtec.cat i m'indiqueu si voleu que el publiqui. Si voleu rebre un avís cada vegada que hi hagi novetats al bloc, digueu-m'ho també per correu.

INFORMACIÓ FALLES

ORIGEN

Són les festes més importants de la ciutat de València en honor a Sant Josep patró dels fusters. Se celebren entre els dies 15 al 19 de març. I com diu la cançó;

Creua el carrer la xicalla replegant els trastos pa la falla;

i manté la tradició d'esta cançó...

¿Hi ha una estoreta velleta per a la falla de Sant Josep, del tio Pep...?

I van juntant el que els veïns els van donant per a buidar el porxe,,,

Diu la tradició que els veïns treien al carrer tots els utensilis vells que sobraven per fer una foguera a la plaça del barri i cremar-los el dia de San Josep i així s'acomiadaven dels mals esperits i donaven pas a la primavera.

L'origen de la festa de les Falles es remunta a l'antiga tradició dels fusters de la ciutat, que en vigílies de la festa del seu patró Sant Josep, cremaven davant dels seus tallers, als carrers i places públiques, els trastos vells i inservibles juntament amb els artefactes de fusta que feien servir per elevar les llànties que els il·luminaven mentre treballaven als mesos d'hivern. Per aquest motiu el dia de la cremà (moment en què cremen els monuments fallers) sempre coincideix amb el dia 19, Festivitat de Sant Josep.

Al segle XVIII, les Falles es reduïen a pires de materials combustibles que rebien el nom de Falles i cremaven al capvespre de la vigília de Sant Josep.

Aquestes Falles van anar evolucionant i carregant-se de sentit crític i irònic, mostrant-se sobretot als monuments fallers escenes que reproduïen fets socials censurables i crítica social sempre amb sentit de l'humor.

Sobre 1870 es va perseguir durament les festes populars com el Carnaval i les Falles. Aquesta pressió va provocar que el 1885 sorgís un moviment en defensa de les tradicions típiques, atorgant la revista "La Traca" premis als millors monuments fallers. Aquest fet va provocar la competició entre els veïns i va donar lloc al naixement de la falla artística, on no desapareixia la crítica, però hi predominava la preocupació estètica.

El 1901, el mateix Ajuntament de València, va atorgar els primers premis municipals a les millors Falles. Aquest va ser el començament de la unió entre el poble i el poder polític, evolucionant amb passos de gegant aquesta festa popular en nombre, estructura i organització.

CRIDÀ

És l'anunci que fa la fallera major per donat per començat la setmana fallera.

Les Falles, com no podia ser menys, tenen el seu pregó: es tracta de la Crida (que en valencià significa anomenada, precisament). Aquest acte és l'inici oficial de la festa, i el primer que serveix d'excusa perquè els fallers i les falleres s'ho passin bé en comú.

Milers de fallers de tota la ciutat arriben en transport públic o caminant (els més esportistes o els que viuen a prop) fins al punt de reunió: la plaça que hi ha davant de les Torres de Serranos, que ara es diu per raons òbvies "plaça de la Crida". Allí s'ajunten tots, cada comissió amb el seu estendard identificat, en espera del discurs de l'alcalde o alcaldessa de València i de les falleres majors de València (la major i la infantil). Mentre arriba l'hora, els fallers i falleres, la majoria amb brusa o polars amb l'escut de la comissió (la indumentària informal de la festa) i en altres casos amb indumentària tradicional (generalment falleres majors i presidents), munten la gresca cantant, ballant, tocant instruments o fins i tot els més valents, formant torres humanes. Normalment hi ha un espectacle de llum, musical o teatral per animar l'espera. El cas és muntar follet i passar-ho bé.

OFRENA

Consisteix en fer una ofrena a la mare de Deu dels desemparats per mostrar-li el nostre sentiment faller com a valencià.

L'Ofrena de Flores és un dels actes més coneguts de les Falles. Durant dos dies, els milers de fallers i falleres que hi ha a València acudeixen a la plaça de la Verge a oferir el seu tribut a la patrona de València. Des de les quatre de la tarda i fins potser la una de la matinada, tots els dies 17 i 18 de març les comissions falleres desfilen amb vestits típics i acompanyades cadascuna de la seva banda de música, cap a una reproducció enorme de la Mare de Déu de els Desemparats situada davant de la Basílica.

Les falleres desfilen amb un ram de flors cadascuna que servirà per formar el mantell de la Mare de Déu i, quan aquest s'hagi completat, un tapís que estarà al costat de la Basílica. El color del ram el determina la Junta Central Fallera perquè el disseny floral sigui perfecte. Moltes comissions falleres, a més, porten una cistella enorme amb flors que s'ofereix també a la Mare de Déu.

PLANTÀ I PREMIS

És el dia que comencen les festes amb el monument. L'artista faller junt a la comissió de la falla planten i adornen la falla. A l'endemà un jurat dona els premis.

Un dels moments més esperats per tots els fallers és la plantà. L'artista faller ajudat pels més treballadors de la comissió fallera, acaben de muntar el monument i l'adornen perquè estigui bonic i convenci el jurat perquè li donin un premi.

En teoria, la plantà és la nit del 15 al 16 de març per a les falles grans, i el 15 de març a les 8 del matí pels infantils. No obstant això, si el monument és molt gran, la planta podeu començar amb una setmana o més dies d'antelació. I encara que no sigui gran, la setmana anterior a Falles és fàcil veure peces de monuments pels carrers, encara que sense muntar, i camions transportant ninots. La nit de la plantà realment és, per tant, quan es donen els darrers retocs a les falles: se'ls arreglen els petits detalls com a pintura que hagi saltat, es munten els ninots que queden pendents de col·locar, es col·loquen els cartells que expliquen les escenes, s'hi afegeix algun adorn extern perquè quedi més bonica, etc. Tampoc no se sol complir l'hora oficial de començar la plantà (les dotze de la nit), perquè l'artista faller ha de recórrer totes les comissions on ha fet la falla i pot arribar a qualsevol hora, fet que ocasiona a

vegades que a les 9 o 10 del matí del dia 16 de març hi hagi encara fallers donant els darrers tocs al seu monument.

MASCLETÀ

"Masclètades" -xut combinat de milers de masclets per provocar un estrèpit espectacular que fa vibrar les cases- o els castells de foc d'artifici -que combinen el so dels coets amb combinacions de colors provocades per la combustió de pólvora-

El tret comença a poc a poc i va augmentant gradualment de sonoritat, fins a arribar al que es coneix com a "terratrèmol", que és la part final, on exploten alhora munts de forts petards provocant un soroll ensordidor. Després es disparen unes carcasses a l'aire, també molt potents, que finalitzen la mascletà. Tot dura uns deu minuts, però quins deu minuts! A alguns, sobretot els que no hi estan acostumats, els treu les suors, i als apassionats, fins i tot les llàgrimes.

INDUMENTÀRIA

El faller es vesteix de vestit de torrentí i de saragüell, compost per pantalons llargs ratllats, camisa de seda o fil, armilla, sabates i mitjons negres o espadnyes de pagès.

La fallera es vesteix amb vestit del segle XVIII de gala de pagesa valenciana i amb tres monyos o amb vestit d'hortana amb un sol monyo i espadnyes de pagès.

RECORREGUDA

Les comissions falleres fan un recorregut per visitar altres falles i fer l'honor de mostrar cadascuna la falla als demés.

DESPERTÀ

No hi ha cap dubte de l'origen i el significat d'aquest mot. És una cercavila amb banda de música i llançament de coets que recorre els carrers a primera hora del matí els dies de festa.

CREMÀ

La nit de la cremà és la més important. La comissió prepara tots els focs d'artifici per donar crema a la falla simbolitzant la finalització de la festa fins a l'any vinent.

La cremà de la falla, escampa en fum l'art i la tradició d'aquesta gloriosa activitat. Es crema des de dalt per evitar destruir la base que la sustenta. Un acte que representa la germanat entre les tres províncies valencianes. Mentre les flames de la cremà puguen a dalt, les notes de l'himne de la Comunitat Valenciana es barregen amb les llàgrimes de comiat dels amants d'aquesta tradició que representen el sentiment valencià i l'esperit faller.

Les Falles són un ritual del foc, el reflex d'antigues cerimònies on les flames simbolitzen la renovació on es cremen les coses velles per donar pas a les noves, en renéixer. Les llegendes populars atribueixen aquesta tradició als fusters que aprofitaven les restes de materials que ja ens els servien de res i les treien als carrers per cremar-los, és clar que no deixa de ser una mera anècdota, la veritat és que les festes de les falleres és festeig on el poble s'organitzava per plantar una falla per tal de representar la societat a través de temes crítics i satírics (recolzats per artistes i dissenyadors) per acabar en una foguera.

INGREDIENTS DE PAELLA:

Zafra, bajoqueta, arròs, aigua, sal, oli, garrofó, pollastre, conill, pimentó, romer, caragols, all, carxofes, pilotes de carn.

RECEPTA BUNYOLS

1. Per començar tallarem la carbassa a trossos per posar-la posteriorment a l'olla per bullir.
2. Agafarem els trossos de carbassa de l'olla amb cura i separarem la base de la closca. (No tirarem l'aigua de l'olla)
3. Pastem bé la base de la carabassa i seguidament afegirem el llevat i la farina sense deixar de pastar amb la mà. Quan acabem ens esbandirem amb l'aigua de l'olla.
5. Seguidament taparem la desfà on tenim la massa amb draps o tovalloles perquè agafi calor i així que pugui la massa abans. El tindrem així aproximadament mitja hora.

6. Passada mitja hora y una vegada comprovat que la massa ha pujat, prepararem un perol amb abundant oli i l'olla amb l'agua al costat.